

TARİHÎ POETİKA VE AZERBAYCAN ÇAĞDAŞ YAZINBİLİMİ

**ИСТОРИЧЕСКАЯ ПОЭТИКА И СОВРЕМЕННОЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ**

HISTORICAL POETICA AND MODERN SPELLING SCIENCE OF AZERBAIJAN

Şirindil ALİŞANLI*

ÖZET

Bu makalede, edebî eserlerin oluşturulma süreci tarihi poetika bağlamında incelenmiş; Sovyet zamanında ortaya çıkan sosyalizm-realizm akımı ve bu akımın öncesi ve sonrası özgürlük dönemi zamanında edebî düşüncenin durumu ile tarihi poetikanın edebî tekâmüldeki yeri gün ışığına çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi-poetika, milli edebiyat, edebî-kurumsal düşüncenin oluşumu, Marksist-Leninci yöntembilimi, yöntemsel teorotipten kurtarma

РЕЗЮМЕ

В этой статье предпринята попытка исследовать литературные произведения в историко-поэтическом контексте, освящать положение литературной мысли начиная из давних времен, в социалистическом реализме советского времен и в настоящем, а также его место в литературной эволюции.

Ключевые Слова: Поэтической истории, национальной литературы, Формирование литературно-институционального мышления, Мараксистско-Ленинский методологии, как бежать из методологические шаблона

SUMMARY

In this article, the formation period of literary works had been examined by a historical way. As you knew, socialism and realism were formatted in the Soviet Age. This movement had showed free opinions period before and after the Socialist regime.

Key words: Historical poetica, national literature, forming of literary-institutional opinion, Marksist-Leninist method,

* Dr.; AZERBAYCAN

Edebî kuramsal düşüncenin çağdaş durumu ve edebî eserin, edebî sürecin inceleme yöntemlerinin şimdiki yararlığı tarihî poetika doğrultusunda araştırmalara olan çağrının tarihî değerini onayladı. Büyük Rus âlimi A.N. Veselovski'nin (1940: 493) oluşturduğu bu ekolün tarihî deneyimine 1970'li yıllardaki yoğun ilgi, yazınbilimcilikte var olan inceleme yöntemlerinin, edebiyat tarihini öğrenmede sosyolojik yaklaşımın ve biçimlenme kuramının tükenmesiyle ilişkiliydi. Son otuz yılda özel bilimsel öğretisi olarak tarihî poetika üzerine büyük kuramsal yorumlar yapılmaktadır (Averinüev 1976: 87). Şimdi tarihî poetikanın görevlerinin bilimsel-yöntemsel boyutu daha büyümüştür. Hatta yazınbilimciliği edebiyat tarihine ve edebiyat kuramına ayırmayı doğru bulmadığını belirten büyük kültür bilimci A.S. Mixaylov, tarihî poetika edebiyatla ilgili bilgilerin birikmesine ve uyumuna yardımcı olmalıdır diye kaydediyor (1989: 48).

Dünya edebiyat tarihçiliğinin yeni oluşumu üzerine incelemelerde bulunan çeşitli yazınbilimcilik ekollerine mensup araştırmacılar giderek yeni sonuçlara ulaşarak milli edebiyatların, milli edebî bilincin tarihî tekâmülünü takip etmeyi önerirler. Kuşkusuz, dünyanın edebî düşünce manzarası o zaman yeterli olacak ki, milli edebiyatların tarihî tekâmülü edebî düşüncenin immanent kanunları, kategorileri temel alınarak öğrenilecektir.

Azerbaycan yazınbilimciliğinde tarihî poetika yönünde sistemli araştırmalar 1980'li yılların başlarından ortaya çıktı.¹ Basılan ilk dergide tarihî poetika üzerindeki araştırmaların kuramsal-pratik gerekliliği ve onun toplumsal doğrultuda yapılan araştırmaların tarafsızlığını ortadan kaldırmadaki önemi temellendiriliyor ve tarihî poetika çerçevesinde edebî-kuramsal düşüncemizin çeşitli tarihî aşamalardaki tecrübesi genel olarak değerlendiriliyordu (Alişanov 1989: 3-13). Bu dergi yazınbilimciliğimizde büyük yankı uyandırdı ve kayda değer bilimsel kaynak olarak diğer baskılara da yansdı. (Mirehmedov 1998: 135; Elişanoğlu 1990).

Birinci dergide edebiyat tarihinin çeşitli dönemleri ve kişileriyle ilgili araştırmalar doğrultusunda edebî düşüncenin, poetik fikrin oluşmasında ve gelişme yolları hakkındaki araştırmalar kısmen genelleştirilmişti. Lâkin bilimsel düşüncenin, özde yazınbilimciliğin tarihi ve onun büyük temsilcileri hakkında yazılmış birçok monografiler ve basılmış arşiv materyalleri, eleştirilen ve yazınbilimcilerin basılmış eserleri, bu meselenin belirli taraflarını yeniden ele almayı gerekli kılıyordu.

Biçimciler edebî ekolünün klasik örneklerinin ortaya çıktığı XX. yüzyılın başlarında bu akımın bazı ünlü temsilcileri Bakü Devlet Üniversitesi'nde konferanslar veriyordu. 1923 yılından başlayarak Bakü Devlet Üniversitesi'nin bilimsel dergilerinde bu bilim adamlarının biçimsel inceleme yönteminin çeşitli sorunlarıyla ilgili çeşitli eserleri yayımlanmaya başlandı. Bu eserlerde antik edebiyatla birlikte dünya edebiyatının çeşitli tarihî dönemlerinin edebî tecrübesi araştırmaya tabi tutulmuştur (Evlaxov 1925).

Bu bilim adamlarının konferansları edebî-kuramsal düşüncenin de içeriğine kayıtsız kalmadı. XX. yüzyılın büyük Rus düşünürü A.F. Losev, Vyaçeslav İvanov'un şiirlerinden, onun sırlı mecazlar sisteminden, biçimsel inceleme yöntemi sahasındaki büyük hizmetlerinden ve nihayet büyük hatipliğinden bahsederken şöyle yazıyordu: "... ne yazık ki, kelimenin gerçek anlamıyla onun öğrencisi olamamıştım. O ancak Bakü'de ders vermiştir." (Losev: 1990: 45)

¹ Nizami Edebîyat Enstitüsü'nde faaliyet gösteren Tarihî Poetika Bölmesi (sonraları bölüm) bu sorumluluğu üstlendi ve ilk büyük dergi basıldı. Bkz.: *Azerbaycan Edebîyatının Tarihî Poetikası*, I Kitap, Elm yay., Bakı, 1989. Mesul redaktörü: Şirindil Alişanlı.

Antik edebiyatının büyük şahsiyetlerinden biri olan V. İvanov'un verdiği konferanslar Bakü Devlet Üniversitesi'nde büyük bir iz bırakmıştır. Bu ekolün diğer temsilcileri de Azerbaycan kuramsal düşüncesinin oluşmasında pratik olarak iştirak ediyorlardı. E. Abid (1930), H. Zeynalı (1983), E. Nazim (1979), N. Elekberov (2006) gibi kuramsal araştırmalara eğilimli yazarların eserlerinde edebî düşünce tarihini bu ekolün savunduğu bilimsel prensipler açısından incelenmesi rastlantı değildir. Diğer yandan, 1920-1930'lu yıllarda edebî-kültürel çevredeki çoksesselik sanatta biçimle ilgili araştırmaların yapılmasına ortam sağlıyordu. Özellikle, millî edebî düşüncenin genetiği, millî poetik kategorilerin tekâmülü açısından bu araştırmacıların eserleri çok büyük tarihî rol oynamıştır. Bu yılların yazınbilimciliği kuramsal-yöntemsel arayışlar açısından incelenmiştir (Salmanov 1980). Lâkin tarihî poetika açısından değerlendirilmemiştir. Çünkü kuramsal düşüncede de belirli bilimsel kanaat mevcut değildi.

Bu yıllar filolojik düşüncenin gelişmesinde öyle bir aşamayı ki, yaratılmakta olan kategoriler – sınıfçılık, ilkesellik, particilik, halkçılık vs. – kuramsal-filolojik düşüncenin tarihî deneyimini, edebî gerçekliğin kendine özgülüğünü ortaya çıkartma imkânlarını sınırlandırmaktaydı. 1927 yılında Emin Abid'in yayımlanmış "Hece Vezni" makalesi (1927: 3-6) edebî terimin oluşması ve izlenmesi açısından yeni tip bir olguydu. Sonraki yıllarda poetik biçimlerin yaratılması ve tarihî oluşumunu ortaya koyan eserler verilmedi.

1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren biçimsel ekole karşı büyük hücumlar başladı. "Natüralizm ve biçimselliğe" karşı mücadele toplumsal inceleme yönteminin manifestosuna çevrildi. 1920'li yıllarda faaliyet gösteren eleştirmen ve edebiyat bilimcilerin siyasi baskısı onların edebî-kuramsal düşüncede kazandığı deneyimi bilimsel düşünceden uzaklaştırdı. Yalnız 60-70'li yıllardan başlayarak poetika sorunları çeşitli açılardan ele alındı.

1960-70'li yıllarda M. Lotman ve onun ekolüne özgü yapısal poetikanın diğer temsilcilerinin poetika üzerine araştırmaları, aynı zamanda dilcilik poetikasının etkisiyle yazınbilimcilikte edebiyatın özüne, edebî sanat meselelerinin, edebî türlerin oluşumu ve gelişiminin incelenmesine dikkat arttı. Özellikle mit ve folklorun poetikası filoloji araştırmaların temel konusuna dönüştü.

Azerbaycan yazınbilimciliği 1970'li yıllara kadar poetika sorunlarının incelenmesindeki mevcut kuramsal-yöntemsel tecrübeyi tümüyle kabul etmeye hazır değildi. Klasik mirasımız ve çağdaş edebiyatımız "halkçılık, realizm, materyalizm, olumlu kahraman, düşünsellik" gibi edebiyatın mahiyetini gölgede bırakan anlayışlar çerçevesine alınmıştı. Poetika sorunları çoğu zaman edebî düşüncenin tarihî gelişimi doğrultusunda ele alınmıyordu. Edebî esere iç dünyası olan bir "ürün" gibi yaklaşım yoktu. Örneğin, roman türünün oluşumu ve gelişimi inceleniyorsa, onun poetik kuruluşu "dil ve üslup" konuları açısından araştırmaya tabi tutulurdu. Daha ilk baştan içerik, fikir taşıyıcılığı görevinden uzaklaştırılırdı.

"Azerbaycan Edebiyatının Tarihî Poetikası" dergisinin 1989'da yayımlanmasından sonra "poetika" terimi yazınbilimcilikle ilgili birçok eserlerin başlığına yansdı. Toplumsal inceleme yönteminden uzaklaşma eğilimi gözlemlendi. Bu tür araştırmalardaki edebiyatın iç kurallarını öğrenme isteği alkışlanmalıdır. Lâkin başlıkla içerik arasındaki denge bozukluğu bilinçsizliğin sonucuydu. Son on beş yılın araştırmalarında poetika gibi büyük bir içeriği kapsayan terim, yerli yersiz kullanılmaktadır. Neredeyse bir yüzyılın edebiyatı "poetika" başlığı altında incelenir, lâkin belirli araştırmalarla göz önüne serilemez. Edebiyatın tarihî gelişme bireyselliğini ortaya çıkartmak için belirli bir yazarın yaratıcılığı, onun edebî sisteminin tarihî gelişimi veya bir edebî ekol de konu edinilebilir. Lâkin bu noktada araştırmacının genel hazırlığı, seçtiği inceleme yöntemi ve edebî materyalin boyutu

örtüşmelidir. Aksi halde araştırmaların başlığıyla içeriği arasındaki mantık bozulur.

Son yirmi yılın araştırmalarında poetikayla ilgili incelemelerin pratik anlamı, millî edebî düşüncenin kaynaklarını ortaya çıkarmak, edebî figürün-unsurun, genellikle edebî tefekkür tipinin kendine özgüluğünü belirlemektir. Birincisi, yıllarca halkbilimcilikte var olan “masaldan masal yapmak²” alışkanlığına kısmen son verilir. Başka deyişle, folklor araştırmalarında belirli edebî kategorilerin incelenmesi ağdaş sosyal tefekkürün başarıları zemininde yapılmaya başlandı. Halk biliminin gelişme aşamalarını inceleyen son araştırmaların birisinde bu alandaki mevcut olgular kronolojik olarak genelleştirilir. Lâkin folklor poetikasının incelenmesine ilişkin araştırmalar sistemin inceleme konusuna tabi değildir. Tofiq Hacıyev (1999), İsrafil Abbasov (2000), Kamal Abdulla (1999), Azad Nebiyev(1999), Nizami Ceferov (2004), Kamil Allahyarov (1996), Behlul Abdulla (1999; 2004)), Qezenfer Paşayev (2003), Hüseyin İsmayılov (2002), Meherrem Qasımlı (2003), Asif Hacılı (2000), Oruc Eliyev (2001) ve diğerlerinin araştırmalarında edebî düşüncenin oluşması ve gelişme yolu, genellikle, belirli edebî türler üzerinden öğrenilir (Abbasov 2000: 3-10). Tofiq Hacıyev (1994), Nizami Ceferov (2004) ve Kamal Abdullayev’in (1999)monografilerinde edebî bilincin genelden bireysele, bireysel başlangıca geçidin tipolojisi, poetik yapısı gözden geçirilmektedir. Genellikle, edebî bilincin ve millî değerinin oluşması süreci hakkında bu araştırmacıların vardığı sonuçlar, halkbilimcilik açısından da yöntemsel zemin hazırlıyor.

Folklorun edebî tür ve biçimleri, poetik sistem ve yapı itibarıyla tarihî gelişim doğrultusunda araştırmaya daha çok gereksinim duymaktadır. Çünkü folklor türlerinde, folklorun edebî betimleme sisteminde “edebî türün hafızası” (M.M.Baxtin 1979: 29) daha zengindir. Tarihî poetikanın en “öz” ve doğal konularından birisi de edebiyatın halk-poetik yaratıcılığıyla ilişkileri ve folklorla münasebette edebiyatın edebî varislik meselesidir (Qaçak 1986: 292).”

Halkbilimcilikte belirli bir tür incelendiğinde onun oluşumu ve tarihî gelişimi de araştırmaya tabi tutulur. Edebî türün tarihî gelişimi konu, imaj ve tipler doğrultusunda ele alınır. Bilindiği üzere, tarihî poetika sadece biçimlerle ilgilenmiyor ve edebî sanatlarla da sınırlanmıyor. Buna, hem eserin yaratılma sürecinin edebî estetik mahiyeti, yapısı, edebî tefekkürün psikolojik katları vs. dâhildir. Asif Hacılı’nın “Bayatı poetikası” eseri bu açıdan kendini belli eder. Yazar edebî türün poetik gelişimini yapısal semiyotik yöntemle incelemiştir.

Folklor türlerinin tarihî poetika açısından incelenmesi, sözlü edebiyatın tarihselliğini, onun edebî düşüncenin gelişme aşamalarında kazandığı estetik zenginliği ortaya koymaya yardımcı olur. Başka bir ifadeyle, onun tarihî gelişmesinin belirli toplumsal gerçeklikle ilişkilerinin mahiyetini de kavramaya imkân verir. “Folklorun poetikası, oluşma özgünlüğü ve gerçeklikle spesifik ilişkide bulunan sanatın poetikasıdır” (Putilov 1977: 19). Son dönem araştırmalarında konu ve onun kuramsal, terminolojik ifadesinin yorumunda büyük yanlışlıklar gözlemlenmektedir. Basit, tasviri, tarihî-kronoloji nitelikli birçok araştırma “poetika”, “tarihî poetika” başlıklarıyla bezenir. Folklorlarda, edebî bilinçteki tarihîlikle sosyal bilimlerin tarihîlik prensibi karıştırılır (Seferov 2005: 22- 65).

Halkbilimcilikte genetik poetikanın belirli başarıları mevcuttur ve bu folklorun edebî sisteminin oluşmasının incelenmesi için temel zemindir. Bununla birlikte, sözlü edebiyatın poetik sisteminin tarihî gelişme aşamaları, folklor poetikasının ağdaş edebî düşüncede yeri bilimsel boyutta 1980’li yıllardan başlayarak incelenmeye başlanmıştır.

² Bu tabir Arif Acalov’a aittir (1998: 41).

Folklor türlerinin, genellikle folklorun poetik sisteminin tarihinin incelenmesi Azerbaycan edebiyatının sanat sorunlarının gelişme yolunu izlemek, edebî düşüncenin gelişmesini koşullandıran estetik kuralları ortaya dökmek için belirli bir temel oluşturdu. Bu, ilk önce şunun ile ilişkilidir: Azerbaycan edebiyatında sözlü edebiyatın nazım şekilleri yazılı edebiyata yalnızca gelenek, biçim unsuru, poetik detay şeklinde girmiyor. Birincinin unsurlarını yazılı şiirin bütün aşamalarında izlemek mümkündür. Bu anadilde yazan şairlerin en ünlü temsilcilerinin yapıtlarında halk şiirinin “devamını” araştırmanın bir yoludur. Ama bayatı, koşma, geraylı, tecnis, muhammes vs. şekilleri folklor hadisesi olarak kalmıyor. Bu şiir şekilleri, yazılı edebiyatın biçimleri olarak da gelişiyor. Diğer yandan, bu şiir şekilleri diğer Türk dilli halkların da edebiyatında sözlü ve yazılı edebiyat örnekleri olarak mevcut bulunuyor.

Anadilli şiirin poetik biçimlerinin ve kaynaklarının incelenmesi yıllarca ortak Türk manevî değerlerinin dışında tutularak incelenmişti. Bu ise bayatı, koşma, geraylı vs. biçimlerin oluşma tarihi hakkında tam bir bilgi vermiyordu. Bazı araştırmacılar bayatının XVII. yüzyılda oluştuğunu savunmaktalar. Sarı Aşığ'ın klasik bayatı tecnisleri bu edebî türün o tarihî döneme kadar büyük gelişme içinde olduğunu onaylıyor.

Saçın suda mar gibi,
Oynar su damar gibi.
Sızıldıtdın aşığı
Yağa su damar gibi.

Bu örnek bayatının edebî tür olarak “doruk” noktasıdır. Burada oluşum sürecinden bahsetmek mümkün değildir. Genellikle, yazarı belli olan, kendi kişisel üslubunu “hakkatmiş” sanatkarların yapıtlarını “folklor örnekleri” addetmenin bir olumsuz sonucu daha vardır ki, Qurbani, Sarı Aşıq, Xeste Qasım, Abbas Tufarqanlı gibi klasik sanatkarların şiiri “folklor çerçevesine” konuluyor; edebî türlerin, biçimlerin bu şahsiyetlerin edebî eserlerindeki bireysellik dikkate alınmıyor. A.Veselovski geleneğin, varisliğin ölmezliği üzerine konuşurken, bireysel yaratıcılık sürecinde geleneğin rolünü ve sınırlarını belirlemek tarihî poetikanın görevidir, diye kaydediyor (Veselovskiy 1940: 493). Diğer yandan, bu biçim sadece Azerbaycan sözlü edebiyatıyla sınırlanmıyor. Tarihî tanık olarak Yunus Emre'ye başvurunca bu biçimin tarihinin XIII. yüzyıla kadar uzandığı görülür. Yunus Emre şiirinde içerik güzelliği, derin felsefî hikmet ve evrensel duygular, biçimin poetik mükemmelliği ile birleşmiştir:

Biz dünyadan gider olduk,
Kalanlara selam olsun!
Bizim için hayır dua
Kılanlara selam olsun!

Ecel büke belimizi,
Söyletmeye dilimizi.
Hasta iken halimizi
Soranlara selam olsun.

Poetik ifade itibarıyla bu mısralar geraylının temelini daha eskilerde aramayı gerektiriyor.

Son yılların halk merasimleri, el nağmeleri, halk oyunları gibi Azerbaycan sözlü edebiyatının türleri üzerine yapılmış çalışmalar folklor edebî türleri hakkında yeni bilgiler yönünden zengindir. Şiir şekillerinin poetik temellerini merasim nağmelerinde, sayacı sözlerde, emek nağmelerinde arayanlar haklıdır (Nebiyev 1988). Bu nağmelerin çoğu

bayatı biçimine yakındır. Kamil Allahyarov'un araştırmaları bu doğrultuda daha inandırıcıdır. "Kitab-ı Dede Korkut" destanlarındaki şiir parçaları ise kendi poetik sistemi, içyapısı itibar ile sinkretiktir. Burada uyaksız koşuğun da belirtilerini arayanlar var. "Kitab-ı Dede Korkut" destanlarında sözlü şiirin bütün biçimlerinin belirtilerini bulabiliriz. Folklorun şiir şekilleri bu destanlarda da sinkretiklik gösterir.

Son dönem halk bilimciliğinde poetika doğrultusunda yapılan araştırmalar folklorun tarihî kaynakları ve folklor tefekkürünün gelişimi hakkında tasavvurlara belirlilik getirdi. Folklorun, millî edebî bilincin oluşmasında rolü edebî-estetik yorumla ortaya döküldü.

Eski ve Orta Çağların, yeni dönem ve XX. yüzyıl edebiyatının incelenmesinde son on yılda yaratılmış kuramsal-yöntemsel boşluğu ortadan kaldırmakta çıkış yolu olarak poetika doğrultusunda araştırmalara yönelmenin ilk olumlu sonucu şudur: Millî manevî servetin sanatsal değerini, onun estetik güzelliğini araştırma alanında büyük çalışmalar yapıldı. Kuramsal-poetik düşüncenin 70'li yıllarda başlayan incelenmesi devam ettirildi. Malik Mahmudov (1972) ve Sabir Eliyev'in (1996) Hatip Tebrizi ve Fuzûlî'nin sanat görüşlerine hasredilmiş monografilerinde büyük edebî tarihî çağları genelleştiren poetika eserleri milli edebî-kuramsal düşüncenin kaynakları olarak dikkati çekiyor. Diğer bir araştırmada ise Hatip Tebrizi'nin "Şerh el-hemase"eseri incelenir (Allahverdiyev:2004).

M. Mahmudov ve Sabir Eliyev gibi saygıdeğer araştırmacıların Doğu poetik okulunun belirli taraflarını ortaya koymada ve Azerbaycan edebî-kuramsal düşüncesinin kaynaklarını ve Orta Çağ'da gelişimini izlemekte, büyük bir çağın edebî tecrübesini genelleştirmekte hizmetleri büyüktür.

Q. Allahverdiyev'in eserindeyse poetika teriminin tarihî sinkretik anlamı dikkate alınmaz. Toplam iki yüzyıllık tarihî olan yazınbilimcilik terimleriyle ile Orta Çağ'da kullanılan terimler karıştırılır. Hiçbir araştırmacı Hint, Yunan poetikasından yazınbilimcilik, edebiyat tarihî olarak bahsetmez ve bu mümkün de değildir. Tarihilik prensibince sosyal bilimlerin oluşmadığı dönemlerde yazınbilimcilik biliminden veya onun sorunlarından bahsetmek mümkün müdür?

Klasik Doğu poetikasının tarihî anlamı, edebî-estetik değeri hakkında Mahire Quliyeva'nın araştırmaları doğru bilimsel-yöntemsel prensiplere dayanır ve kuramsal fikir tarihimizin zengin kaynaklarını ortaya çıkarır (Quliyeva 1988).

Azerbaycan şiirinin kaynakları, millî ve yerel kökleri konusunda Ekrem Cefer (1977), Tofiq Hacıyev (1994), Nizami Ceferov (2004), Kamil Allahyarov (1996), Kamal Abdullayev (1999), Kamil Veliyev (1984) ve Terlan Quliyev'in (2001) edebî materyalin çağdaş bilimsel-kuramsal bilinç ışığında, metnin tarihî-estetik katmanlarını açmaya yardım eden inceleme yöntemlerine dayanarak yaptıkları araştırmalar, genellikle Türkolojinin gelişmesinde önemli bir aşamadır. Kuşkusuz, bu çalışmalardan özellikle tarihî poetika doğrultusunda yapılmış araştırmalar gibi bahsetmek ve onu talep etmek de doğru olmazdı. Lâkin edebî düşüncenin tarihine ve kuramsal fikrin gelişmesine aynı zamanda göz atıldığında bu tip eserlerin sistemli tarihî poetika araştırmaları için büyük zemin hazırlayacağını görürüz.

Klasik edebî türleri tarihsel oluşum sürecinde incelemek, onun edebî kurgusunun, estetik içeriğinin dinamiğini ortaya çıkartmak anlamında A. Rüstemova (1990), E. Seferli (1982), N. Araslı (2004), M.Kazımov (2005), T. Kerimli (2002), A. Emrahoğlu (2002), M. Kazımoğlu (2005) gibi araştırmacıların son yıllardaki çalışmaları dikkati çekiyor. Bu çalışmalarda edebî tür, milli edebî bilincin, milli edebî psikolojinin ve nihayet milli tarihî poetikanın oluşma sürecinin taşıyıcısı olarak ele alınmaktadır.

Edebî gerçekliğin, poetik kategorilerin tarihî gelişimini izlemek açısından yaratıcılık

yöntemlerinin tarihî, kuramı ve poetikasına hasrolunmuş birçok araştırmada, edebî-kuramsal düşüncenin gelişmesindeki özel rolü değerlendirilmektedir. Şunu da kaydetmek lazımdır ki, yaratıcılık yöntemlerinin incelenmesinde 1980’li yıllara kadar edinilmiş bilimsel-yöntemsel başarıdan çok da ileriye gidilmemiştir (Alişanlı 2000).

1960-70’li yıllarda edebî yöntem sorununun eski Sovyet alanında geniş araştırmalara tabi tutulması onun tarihî ve kuramıyla birlikte poetikası yönünde de çalışmalara yön verdi. Yaratıcılık yönteminin tarihî oluşumu onun poetik sistemi açısından incelenmeye başlandı ve burada yazınbilimcilikte var olan inceleme yöntemlerinin bilimsel sonuçlarına başvuruldu.

Azerbaycan yazınbilimciliğinde M. Cefer’in, Yaşar Qarayev’in, Arif Hacıyev’in ve Seyfulla Esedullayev’in edebî yöntem üzerine çalışmaları temel yöntemsel tecrübe rolü oynadı. K. Eliyev (1997; 2002), T. Efendiyev (2002), V. Osmanlı (1985; 2001), R. Eliyev (1989), N. Babayev (1996), T. Memmedova (1999) ve diğerleri belirli bir yazarın bir veya birkaç eserine dayanarak edebî gerçekliğin, poetik sistemin yaratıcılık yöntemleri açısından geçidinin, hareketinin kendine özgü olduğunu araştırmaya koyuldular.

1970’li yıllardan itibaren poetika sorunları dilci âlimlerin araştırmalarının etkisiyle gelişme gösterir. Yukarıda kaydettiğimiz bilim adamlarının büyük eserleri yanında A. Axundov (1980; 1985), Y. Seyidov (1983), E. Ezizov (1985), X. Cabbarov (1992) ve başkalarının dilcilik poetikası açısından yayımladıkları eserler yazınbilimcilikte edebî sözün estetik değerine olan dikkati artırdı.

1960’lı yıllardan itibaren yeni dönem ve XX. yüzyıl edebî klasiklerinin sanat meselelerine adanmış eserler silsilesi ortaya çıktı. Ancak F. Hüseyinov, T. Mütellibov, X. Elimirzeyev, N. Memmedov, H. İsrailov ve diğerlerinin monografilerinde toplumsal incelemeden belirli bir çerçevede poetik meselelerin tahliline başlandı. Bu araştırmalar yazınbilimcilikte yeni dönem ve XX. yüzyıl edebiyatının poetik sisteminin dinamiğini anlamak için zemin hazırladı.

XX. yüzyıl (Sovyet dönemi) edebiyatının incelenmesinde de buna benzer bir süreç gözlemlenmektedir. Sovyet dönemi klasiklerinin sanat sorunları özel araştırmaların konusuna dönüşüyor (Abdullayev 1976).

XX. yüzyıl edebiyatında poetik sistemin, edebî gelişmenin iç kurallarını anlamada “düz-hat” (Nebolsin) prensibi, tarihî poetika üzerine araştırmaların tükenmezliğini gösterir. Bu anlamda 1960-70’li yıllar düzyazısı ile XX. yüzyılın başlarında büyük gelişme göstermiş nesir arasındaki poetik ilişkileri ortaya çıkarmada yazınbilimciliğin hizmetleri büyüktür. A. Hüseyinov (1980; 1986), N. Ceferov (1999; 2004), T. Elişanoğlu (2006), Y. İsmayılov (1991), N. Cabbarov (1992), H. Qasimov (1994; 1998), T. Salamoğlu (2005) ve diğerlerinin araştırmalarında düzyazının gelişimi edebî türün hafızasında inceleniyor. Araştırmacılar bir yüzyılda düzyazının fonunda edebî gerçekliğin temel gelişme yönlerini izlemeye çaba gösterirler. Bu bazen asıl konudan ayrılarak ilişkili bir konuya bakma şeklinde kendini gösterir, diğer bir noktada belirli edebî kişilerin yaratıcılığının kıyaslamalı incelenmesiyle uygulanır, bazen de belirli edebî türün oluşma sürecine dayanarak yapılır.

Bugün sosyal bilimlerin en büyük sorunu yöntembilimle ilgilidir. Batı yazınbilimciliğinde strüktüralizmin ve post strüktüralizmin gerilemesi, eski Sovyet mekânında Marksist-Leninci yöntembilimin inkârı edebî-kuramsal düşüncüyü de yeni arayışlara götürdü. Kuşkusuz, bu noktada da bilimsel-kuramsal düşüncenin tarihî tecrübesinden yararlanmak gerekir. Tarihî poetika doğrultusunda kuramsal ve pratik araştırmalar edebî düşünce tarihini mevcut yöntemsel stereotipten kurtarmanın verimli yoludur.

Kaynakça

ABBASOV, İsrail (2000), Azərbaycan Folklorşünaslığının Təşəkkülü və İnkişaf Mərhələləri. Azərbaycan Şifahi Xalq Edebiyatına Dair Tədqiqatlar (Doqquzuncu Kitab), Bakı.

ABDULLA, Kamal (1999), Gizli Dede Qorqud, Bakı.

ABDULLA, Behlul (1999), Kitab-i Dede Qorqud'un Poetikası, Bakı.

..... (2004), Kitab-i Dede Qorqud'da Rəng Simvolikası, Bakı.

ABİD, E. (1927), "Heca Vəzninin Tarihi", *Maarif İşçisi*, S.1, 3-6,

..... (1930), "Türk Halkları Edebiyatında Mani Növü və Azərbaycan Bayatlarının Xüsusiyyətləri", *Azərbaycanı Öyrənmə Yolu*, S.4-5, s. 29-42.

ACALOV, Arif (1988), Azərbaycan Mifoloji Metinləri, Bakı.

ALIŞANLI, Şirindil (2000), Romantizm: Sportı, İstini, Bakı.

ALIŞANOV, Ş. (1989), "Tarihî Poetika: Edebîyyatşünaslığımızın Təcrübəsi və Vəzifələri", *Azərbaycan Edebiyatının Tarihî Poetikası*, Bakı. s. 3-13.

ALLAHVERDİYEV, Qaley (2004), XI. Esr Azərbaycan Edebîyyatşünaslığı Məsələləri, Bakı.

ALLAHYAROV, K. (1996), Azərbaycan Şeir Medeniyyəti, Bakı.

..... (1999), Azərbaycanda Şeir Medeniyyəti, Bakı.

ARASLI, N. (2004), Nizaminin Poetikası, Bakı.

AVERİNÜEV, S.S. (1976), Poetika Ranney Vizantiyskoy Literaturı, Moskova.

AXUNDOV, A. (1980), Şeir Sənəti və Dil, Bakı

..... (1985), Dilin Estetikası, Bakı.

BABAYEV, N. (1996), Füzuli Şem'inin Işığında, Bakı.

BAXTİN M.M. (1979), Estetika slovesnoqo tvorçestva, Moskova.

CABBAROV, X. (1992), Sanatkâr, Söz, Üslub, Bakı.

CEFİR, Ekrem (1977), Eruzun Nezeri Esasları və Azərbaycan Eruzunu, Bakı.

CEFİROV, Nizami (1999), Kitab-i Dede Qorqud'da İslam'a Keçidin Poetikası, Bakı.

..... (2004), Klasiklerden Müasirlərə, Bakı.

EFENDİYEV, T. (2002), Azərbaycan Dramaturgiyasında Metodlar, Bakı.

ELEKBEROV, N. (2006), Azərbaycanda Edebî Cəmiyyətlər, Bakı.

ELİŞANOĞLU, T. (1990), "Azərbaycan Edebiyatının Tarihî Poetikası", *Edebîyyat və İncəsənət Gezetisi*, 8 iyun.

..... (2006), XX. Esr Azərbaycan Nesrinin Poetikası, Bakı.

ELİYEV Sabir (1996), Füzuli, Bakı.

..... (1999), Füzulinin Poetikası, Bakı.

ELİYEV, Kamran (1997), Hüseyn Cavid'in Şəxsiyyəti və Poetikası, Bakı.

..... (2002), Azərbaycan Romantizminin Poetikası, Bakı.

ELİYEV, O. (2001), Azərbaycan Nağıllarının Poetikası, Bakı.

ELİYEV, Rehim (1996), C. Cabbarlı'nın Yaradıcılıq Təkmülü, Bakı.

EMRAHOĞLU, A. (1996), Epik Sözüün Poetik Gücü, Bakı.

- EV LAXOV, A. M. (1925), "Grnest Renan" *İzvestie*, AGU. 1925, Obhestvennie Nauki. T. 2-3, str. 158-164;
- EZİZOV, E. (1985), Söz Xezinesi, Bakı.
- HACILI A. (2000), Bayatı Poetikası, Bakı.
- HACIYEV, Tofiq (1994), Füzuli: Dil Senetkarlığı, Bakı.
- (1999), Dede Qorqud: Dilimiz, Düşüncemiz, Bakı.
- HÜSEYNOV, A (1980), Nesr ve Zaman, Bakı.
- (1986), Senet Meyarı, Bakı.
- İSMAYILOV Hüseyin (2002), Göyçe Aşiq Mühiti: Tekâmülü ve İnkişaf Yolları, Bakı.
- İSMAYILOV, Y. İ. (1991), Efendiyevin Yaradıcılıq Yolu, Bakı.
- KAZIMOV, M. (2005), Gülüşün Arxaik Kökleri, Bakı.
- KERİMLİ. T. (2002), Nizami ve Tarix, Bakı.
- LOSEV, D. F. (1990), Strast k Dialektike, Moskova.
- MAHMUDOV, Malik (1972), Xetib Tebrizi, Bakı.
- (1983), Erebce Yazmış Azərbaycanlı Şair ve Edibler, Bakı.
- MEMMED, T. (1999), XX. Esr Azərbaycan Dramaturgiyasının Poetikası, Bakı.
- MİREHMEDOV, Eziz (1998), Edebîyyatşünaslıq, Ensiklopedik Lüğət, Bakı.
- MİXAYLOV, A.V. (1989), Problemi İstoriçeskoy Poetiki v İistorii Nemeçkoy Kulturu, Moskova.
- NAZİM, E.(1979), Seçilmiş Eserleri, Bakı.
- NEBİYEV, A. (1988), El Neğmeleri, Xalq Oyunları, Bakı.
- OSMANLI, Veli (1985), Azərbaycan Romantikleri, Bakı.
- (2001), A. Şaiqin Romantizmi, Bakı.
- PAŞAYEV, Qezenfer (2003), Kerkük Folklorunun Janrları, Bakı.
- PUTİLOV B. P. (1977), Sovremennie Problemi İstoriçeskoy Poetiki Folkloru v Svete İstoriko-Tipoloqiçeskoy Teorii. V kn.: *Folklor Poetiçeskæe Sistema*, str. 19.
- QAÇAK V. M. (1986), "İstoriçeskæe Poetika i Folklor", *İtoqi i Perspektivi İzuçenie V*, str. 292.
- QASIMLI. Meherrem (2003), Ozan Aşiq Seneti, Bakı.
- QULİYEV, Terlan (2001), Azərbaycan Şerinin Qedim Dövrü, Bakı.
- QULİYEVA, Mahire (1991), Klasik Doğu Poetikası, Bakı.
- (1996), Orta Esr Edebî Tefekkürü ve Klasik Azərbaycan Edebîyyatı, Bakı.
- (1999), Klasik Doğu Belağeti ve Azərbaycan Edebîyyatı, Bakı.
- QULİYEVA, S. (1988), Müşfiqin Senet Âlemi, Bakı.
- RÜSTEMOVA, Azade (1996), Klasik Azərbaycan Poeziyasında Qezel (Janrın Tarihî ve Poetikası) XII-XVI. Esrlər, Bakı.
- SALAMOĞLU, T. (2005), Müasir Azərbaycan Romanının Poetikası, Bakı.
- SALMANOV, Ş. (1980), Azərbaycan Sovet Şerinin Enene ve Novatorluq Problemi (1920-1932-ci illər), Bakı.

KARADENİZ - BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

- SEFERLİ, E. (1982), XVII-XVIII. Esrlər Azərbaycan Epik Şeri, Bakı.
SEFEROV, Y. (2005), Azərbaycan Folklorunda Tarixilik, Bakı.
SEYİDOV, Y.(1983), Sözlün Güdreti, Bakı.
VELİYEV, K. (1984), Dastan Poetikası, Bakı.
VESELOVSKİY, A. (1940), İstoriçeskae Poetika, Leningrad, str. 493.
ZEYNALLI, H. (1983) Seçilmiş Eserleri, Bakı.